

KAZALO

PREDGOVOR.....	9
POVZETEK.....	13

A.

PSIHOLOGIJA MNOŽICE – IZBRANA POGLAVJA IZ KOLEKTIVNEGA VEDENJA

UVOD.....	16
ZAHVALA.....	19

■ PRVO POGLAVJE

PSIHOLOŠKA MNOŽICA, POSAMEZNIK IN MNOŽIČNI VODJA – OPREDELITEV RAZMERIJ MED NAVEDENIMI IN SORODNIMI POJMI.....	21
Psihološka množica in njene pomenske oblike.....	22
Občinstvo, nova družbena gibanja in globalizacija.....	26
Kolektivno v politični psihologiji in relacije do psihologije množice.....	28
Množični vodja.....	31
Posameznik, množica, vrednote in ideologija.....	34
Posameznik v množici.....	34
Vrednote, ideologija in psihologija množice.....	36

■ DRUGO POGLAVJE

IZBRANI TEORETIČNI PRISTOPI IN MODELI PSIHOLOGIJE MNOŽICE, SOCIALNOPSIHOLOŠKIH POJAVOV, POVEZANIH Z MNOŽICO, IDEOLOGIJE IN VREDNOT TER NJIHOVI PREDSTAVNIKI.....	43
Klasični teoretični modeli in pristopi k psihologiji množice.....	44
Teorija okužbe.....	50
Freudova razlaga kolektivnega vedenja in aktualnost njegove znanstvene misli danes.....	51

Teoretični pristop zasilne norme	66
Teoretični model deindividuacije	67
Teoretični model krožne reakcije	71
Teoretični modeli in pristopi k socialnopsihološkim pojavom, ki jih je mogoče povezati z množico	72
Čustvena teorija oblikovanja prednosti	72
Judy Gahagan in njen prispevek k teoretičnim pristopom čustvene povezanosti	74
Teorija družbene identitete	76
Teoretični model družbene okužbe	77
Teoretični model pogojev za nastanek kolektivnega vedenja	78
Panika v množici – Mintzev eksperiment vedenja množice v zaprtem prostoru	80
Teoretični pristop kritične psihologije do fenomena množice	81
Frankfurtska šola in teoretični pristopi do množice	82
Teoretični pristopi in modeli slovenskih psihologov o množicah ..	88
Ideologija in psihologija množice	92
Marksizem, ideologija in zavest množic	95
Teorije in teoretski pristopi k vrednotam množice in množičnega vodje	105
Množična družbena gibanja protiglobalizacije v teoretskem diskurzu kolektivnega vedenja	110
■ TRETJE POGLAVJE	
KOLEKTIVNO VEDENJE V GLOBALNEM SVETU	121
Politične in religiozne množice kot sorodne oblike kolektivnega vedenja	125
Razlike in podobnosti med politično in religiozno množico z vidika odnosov med vodjem in množico	128
Mobilizacija množic in čustva	137
Politične množice in čustva	140
Religiozne množice in čustva	143
Kolektivno vedenje kritičnih in refleksnih družbenih gibanj v globalnem svetu	152
Odnos med voditelji (vodilno idejo) množičnega družbenega gibanja in protestno množico	156
Voditelji množičnih protiglobalizacijskih protestov in poenotenje množic	159

Vloga čustev v mobilizaciji protiglobalizacijskih gibanj 170

■ ČETRTO POGLAVJE

KRITIČNA ANALIZA PSIHLOGIJE MNOŽICE 177

B.

**IZBRANA POGLAVJA IZ VOJAŠKE
IN VOJNE PSIHLOGIJE**

Uvod 185

■ PRVO POGLAVJE

**UTRINKI VOJAŠKE PSIHLOGIJE V PERSPEKTIVAH
NACIONALNE VARNOSTI** 187

**Socialna psihologija obrambnega sektorja
in vojaške organizacije** 189

Nastanek in razvoj vojaške psihologije 193

■ DRUGO POGLAVJE

VOJAK IN NJEGOVA PSIHA 199

Vojščakova psiha nekoč in danes 199

Psiha rimskega vojščaka 200

Samuraji in bojevniki nindže – um vodi telo in um je tam,
kjer se telo ustavi 201

Psihološki svet sodobnega vojščaka 202

Anatomija junaštva 204

Vojaški in civilni junaki 205

Junaki prihodnosti 208

Nova taksonomija junaštva 210

Junaki in psevdounaki 211

Zakaj potrebujemo junake in kako nastajajo 214

■ TRETJE POGLAVJE

VOJNA V ČLOVEKU 217

Izvori človekove agresivnosti 220

Človekova naravnost v vojskovanje 220

Psihološke korenine nasilja in terorja pri posamezniku	222
Sovraštvo in nasilje v skupini – zametek terorizma	223
Psihološki profil terorista samomorilca	225
Razumni fanatiki	227
Psihološko profiliranje terorista samomorilca	227
■ ČETRTO POGLAVJE	
ZAKAJ SE LJUDJE VOJSKUJEJO?	231
Strah in sovraštvo kot čustveno motivacijska dejavnika vojne	232
Vojaški najemnik – poklic prihodnosti	234
Najemniški vojaki in problem osebne identitete	235
Vedenje »specialca« – pripadnika posebnih vojaških enot	237
Posebna enota – posebne veščine	238
Vsaka generacija ima svoje heroje	240
■ PETO POGLAVJE	
MIROVNIKI IN BOJEVNIKI NA MEDNARODNIH	
MIROVNIH MISIJAH	245
Družina in počutje vojaka na mirovni misiji	246
Med opazovanjem in posredovanjem – osebne stiske	
in napetosti vojaka na mirovni misiji	247
Psihološka podpora vojakom mirovnikom	249
Vojak in družina	251
Čustveni cikel vojakove pripravljenosti na odhod	254
Vrnitev vojaka in prepoznavanje spremenjenih potreb otroka	255
Panika – tveganje za razpad vojaške enote	256
Pojem in nastanek panike ter nekateri povodi zanjo	256
Krepitev discipline in morale zavira paniko	257
■ ŠESTO POGLAVJE	
ZLORABA VOJAŠKE PSIHOLOGIJE V MIRU IN VOJNI	259
Nasilje nad novinci v vojski	259
Skrajne oblike nasilnih iniciacij novincev	260
Primeri nasilja nad novinci v nekaterih državah	261
Poslušnost vojaški avtoriteti	262
Vietnamski sindrom	264
Uporaba in zloraba vojaškega drila	266

Dril je nujen za preživetje vojaka	267
Neetično in patološko vedenje vojakov – zloraba drila	268
Luciferjev efekt: zakaj dobri ljudje v nekaterih okoliščinah postanejo zlobni	270
Zapor je pekel na zemlji	272
Metode nadzora mišljenja posameznika v zaporu	273
Vpliv vojnega filma na vojaka in vojaško skupino	276
Vojni film kot iluzija vojne resničnosti v dnevni sobi	276
Psihološko vojskovanje ali po čem je zmaga	279
Zlomiti voljo do vojskovanja: dirigirano, bučno in selektivno	279
Uporaba psihologije v vojskovanju – odnos med sorodnimi pojmi	280
Psihološki vidiki cenzure v vojni	283
Tajnost in vojaška cenzura v različnih sistemih vladanja	283
Odnos vojaštva do tajnosti	284
Lojalnost in tajnost	285

■ SEDMO POGlavJE

UČENJE POGUMA – OBRAMBA ZOPER ZLORABE VOJAŠKE PSIHLOGIJE	287
Strah, neustrašnost in pogum	287
Učenje poguma ali kako premagati strah	288
Samozaupanje krepi pogum	289
Morala kot tajno orožje skupinskega duha	290
Kaj določa vojaško moralo?	291
Raziskovanje in ocenjevanje vojaške morale	292
Učenje poguma: kako se obraniti pred nezaželenimi vplivi	293

■ OSMO POGlavJE

KRITIČNA ANALIZA VOJAŠKE IN VOJNE PSIHLOGIJE V KONTEKSTU KOLEKTIVNEGA VEDENJA	299
--	-----

SEZNAM CITIRANE IN UPORABLJENE LITERATURE S PODROČJA PSIHLOGIJE MNOŽICE	303
---	-----

LITERATURA S PODROČJA VOJAŠKE IN VOJNE PSIHLOGIJE	318
---	-----

INDEKS POJMOV	?
---------------------	---

KAZALO TABEL, SLIK IN GRAFOV

Slika 1: Raziskovalni trikotnik psihologije množice	57
Slika 2: Freudova libidna konstitucija množice.....	58
Slika 3: Model psihološke razdalje J. Muska.....	90
Tabela 1: Motivacijske vrste vrednot (S. H. Schwartz, 1994: 22) ...	107
Slika 4: Teorije transnacionalnih struktur in vrst politične prilžnosti (G. M. Maney, 2001: 83)	113
Tabela 2: Pogoji transnacionalnih virov politične prilžnosti (G. M. Maney, 2001: 95, 96)	114
Tabela 3: Preglednica ključnih teoretičnih modelov in pristopov v kontekstu psihologije množice	118
Slika 5: Vpliv množičnih vodij na posameznike in množice	135
Slika 6: Model razvrstitve političnih množic	140
Tabela 4: Merila za razvrščanje obraznih izrazov pri političnih vodjih, Masters, Sullivan, Lanzetta, McHugo, Anglis, 1986, »v«: S. Iyengar and W. J. Mc Guire, Explorations in Political Psychology	142
Slika 7: Model možganov in center za vero, Begley, Sharon, 2001: Religion and the Brain, Newsweek, 14. maj, strani 33–35.....	145
Slika 8: Globalna razporejenost svetovnih religij, Blaznosti v imenu Boga: judovstvo–krščanstvo–islam, Delo, Sobotna priloga, 13. 10. 2001, stran 14.....	149
Slika 9: Kritična in refleksna gibanja proti globalizaciji in idejni ali ideološki vodje ter vodilni aktivisti protestnih gibanj	161
Slika 10: Ahil ubije Pentezilejo med trojansko vojno, notranjost antičnega vrča, 460 pr. n. š.; vir Enciklopedija Britanica, 2002, elektronska izdaja.....	209
Slika 11: Taksonomija junaštva: Philip Zimbardo (2007), grafična predstavitev modela, Beno Arnejčič	216
Tabela 5: Prikaz vrnitve bojevnika iz vojne skozi različna obdobja in ob upoštevanju skrajnih rešitev, vir: Komar, Z., Pavlina Ž., 2000, Psihologijska podpora (nakon bojišta), glej Literatura in viri, stran 297 v knjigi.....	251

PREDGOVOR

NADALJEVANJE STRAHU Z DRUGIMI SREDSTVI IN NAČINI Junaki in psevdounaki v psihologiji množic

Če bi sprejeli hipotezo, da je Evropska unija postmoderna entiteta – ali pa vsaj taka, v kateri naraščajo elementi postmodernizma –, potem bi lahko verjetno pritrdili izpeljavi iz te iste teze, namreč, da je EU tudi postherojska družba. Junakom se danes, splošno vzeto, ne piše dobro. Veliko jih je, morda celo preveč, njihov rok uporabnosti pa je relativno kratek, vedno krajši in morda tudi prekratek. Včerajšnji junaki so komaj še v spominu, predvčerajšnjih herojev pa nihče več ne pomni. To je (njihova) bridka usoda, ki je v precejšnji meri tudi posledica dejstva, da je vedno težje ločiti med pravimi in namišljenimi junaki.

Gotovo gre velik del teh vidikov pripisati – pa naj ne izzveni frazerstvo – silni moči medijev in skozi njih neprestanemu prikazovanju dejanj, ki kakorkoli odstopajo, s tem pa se nekako razblinja prag tistega, kar je res vredno, izstopajoče in trajno, da ne rečemo plemenito. Danes ni več niti čas niti časa ne za junaštvo ne za junačenje. Pa vendar kaže, da se slednjega še kar najde, prvega pa skoraj nič več.

Pričujoča monografija dr. Bena Arnejčiča se v veliki meri osredotoča na fenomen junaštva, morda lahko rečemo tudi konkretnije, na problematizacijo junakov in psevdounakov. Dr. Arnejčič je navedeno zajel v izviren, širok in temeljit teoretičen in empiričen okvir, iz katerega je očitno veliko in tehtno poznavanje psihologije množic. Avtorjev fokus je še posebej uperjen v vojno/vojaštvo, kot pojav, institucijo in dejavnost, v kateri posameznik, se pravi vojak, ki je tudi osrednji junak te knjige, najde svoj prostor pod soncem. Posameznik, *individuum*, kot osrednji element novoveške paradigme, je vedno v interakciji s svojim okoljem, hote ali nehote, po svoji volji ali proti njej. To okolje se v primeru vojne/vojaštva uprizarja v obliki skupine, ki, kadar jo razumemo v njeni formalni obliki in postavimo v naš primer, predpostavlja vojaško organizacijo in vojno kot okvir njene manifestacije. Pri tem morda najbolj radikalno pride do izraza posameznikova usoda v globalizacijskem okviru, ko je on¹ po eni strani povečano suveren zaradi moči in podpore, ki mu jo daje komunikacijska tehnologija, in po drugi strani povečano odvisen od sku-

¹ Moški spol v tem prispevku uporabljamo v nevtralni obliki, razen če ni kje posebej drugače navedeno.

pine, katere sestavni del v vsakem primeru je. V prvem primeru se večajo posameznikova izolacija, samota in samost, v drugem pa njegova pripadnost kolektivu, ki pa lahko tudi vpliva na občutek samote. Morda, z ne veliko pretiravanja, bi navsezadnje lahko zapisali, da je posameznik konec koncev vedno prepuščen zgolj samemu sebi oziroma da se mora v najhujši krizi vedno soočiti sam s sabo, s svojimi strahovi, stiskami in tudi z lastnim obstojem.

Vojna kot ključni generator okolja, vključno z vsemi njegovimi značilnostmi in sestavinami, ki kroji posameznikovo – vojakovo bit, se je v minulih desetletjih radikalno spremenila. Če jo razumemo kot meddržavni spopad velikih, strateških razsežnosti, ki ima za cilj uničiti ali pa vsaj podrediti nasprotno stran, je dejansko ni več. Ostaja pa vrsta spopadov in konfliktov, tudi dolgoročne narave, ki potekajo praviloma na operativni ravni in ki vključujejo vojaško silo v njenem osnovnem smislu – ubiti in uničiti, ne glede na vedno bolj aktualno razlikovanje med obrambo in varnostjo, ki pomembno vpliva na poslanstvo sodobnih oboroženih sil. Rupert Smith² v svoji knjigi *The Utility of Force* (Penguin Books, 2006) pravi, da se je po koncu hladne vojne definitivno spremenila vojaška paradigma, in sicer iz napoleonovske »meddržavne industrijske vojne« (*interstate industrial war*) v vojno »med ljudmi« (*war amongst people*), torej tako, kjer je bojišče postalo ozemlje, kjer živijo civilisti (npr. obleganje in poskus uničenja Sarajeva), in v kateri praviloma sodelujejo nedržavni akterji (npr. mednarodne koalicije in paravojaške formacije). Ena izmed šestih značilnosti te vrste vojne je po njegovem tudi dejstvo, da »se borimo tako, da ne izgubimo vojaške sile, ne pa tako, da bi dosegli cilj z uporabo sile za vsako ceno« (str. 17).

Po tem kratkem razmišljanju, izhajajočem iz povsem subjektivno izbranega pregleda avtorjevih misli in zapažanj – o kompleksnosti knjige priča že natančno razdelano kazalo –, lahko ugotovimo, da je posameznik nosilec številnih družbenih vlog znotraj vojne kot posebne, čeprav ne neobičajne družbene situacije. Tak posameznik je vedno razpet med strahom in pogumom. Zato je potrebno pretanjeno interdisciplinarno poznavanje vsebin, ki bodo posameznika naučile, kako se upreti strahu, a bržda tudi pretiranemu pogumu. Vojak je, seveda, tisti posameznik, ki je nosilec bojne dejavnosti. Zato mora biti pogumen, čeprav morda ne ravno neustrašen; znati se mora upreti strahu, v spopadu mora zadržati prisebnost in ostati psihično nepoškodovan. Za to mora biti pripravljen, usposobljen in motiviran. Kajti, navsezadnje sta od njega, posameznega vojaka, odvisna razplet konkretnega spopada in uspeh celotne misije. Dr. Arnejčič nas podrobno in sistematično seznanja ter poduča, kakšna je vojščakova psiha, kaj se z njo dogaja in kako se znajti v tem zapletenem

² Upokojeni angleški general, namestnik vrhovnega poveljnika zavezniških sil za Evropo (DSACEUR) v letih 1998–2001 in poveljnik operativno-taktičnih ravni v Bosni in Hercegovini (1995) ter v prvi zalivski vojni.

svetu, ki se tako pogosto omejuje na psihično refleksijo realnega dogajanja.

Preveč enostavno bi bilo zgolj povzeti po Rousseauju, da je posameznik po naravi dober in da ga pokvari šele družba. Dr. Arnejčič v svojem referenčnem znanstvenem delu nazorno in z obilo empiričnih primerov pokaže, da se je treba naučiti poguma, in analizira vrsto situacij in pojavov, ko se vojakove veščine, pridobljene z drilom, lahko zlorabijo, ko se z vojakom lahko manipulira. Vojak potrebuje podporo svoje enote in poveljstva, a ne samo on – tudi njegova družina. Psihološka opora in podpora sta tudi etični, saj vojak je in ostaja človeško bitje. Strah in sovraštvo sta res močna motivacijska dejavnika v vojni, toda z njenim koncem se posledice obojega v vojaku ne zaključijo, mnogokrat postanejo celo močnejše in še bolj razdiralne. Vojna očitno ni samo družben proces, ampak tudi psihološki.

Meja med junakom in psevdounakom je zelo tanka in spremenljiva, pa najsi gre za vojaka, politika ali diplomata. Erik Durschmied³ je v svoji knjigi *The Hinge Factor* (Hodder & Stoughton, 1999) navedel in analiziral vrsto primerov iz zgodovine vojskovanja, ko je nepredvidljivost posameznika, tako poveljnika kot vojaka (naključje, neumnost in nesposobnost), odločala o izidih velikih bitk (npr. sodček žganja v bitki med avstro-ogrsko in turško vojsko pri Karanebesu 20. septembra 1788, tri cigare v bitki pri Antietamu v ameriški državljanski vojni 17. septembra ali pa Hitlerjev zadržan ukaz v bitki za Francijo 21. maja 1940). Vsi navedeni primeri potrjujejo staro Clausewitzewo misel, da sta naključje in negotovost dva najbolj splošna in najbolj pomembna elementa vojskovanja. Slej ko prej oboje izhaja iz posameznika, iz njegove psihofizične konfiguracije, in Arnejčičeva knjiga močno pripomore k razumevanju psihe in (pod)zavesti dejanj ter naravnani osrednjega izvajalca vojne. Ker je le-tega, seve, tudi strah, ga je treba naučiti poguma (racionalna percepcija razmer in njim ustreznega ravnanja), a tudi tega, kako ublažiti, če ne že odpraviti posledice, ki jih vojaški spopad pušča v posamezniku. Avtor nas suvereno popelje v spoznavanje značilnosti junakov in odkrivanje njihove psihične matrike ter problemov in stisk, obenem pa našo pozornost usmerja na to, kako jih ublažiti in odpraviti ter kako junaka/vojaka ponovno usposobiti za njegovo misijo. Arnejčičeva knjiga je vredna, da se natančno prouči, saj predstavlja dobro zastavljeno delo ter izvirno kombinacijo teorije in empirije kakor tudi razgibano napisano besedilo. Z njim avtor v slovenskem prostoru vsekakor orje ledino.

Junake dandanašnji torej naredijo mediji. Vsak dan jih delajo. Nekateri so pravi, večina pa so le hipni, kot muhe enodnevnice, in ko pride naslednji dan, so na vrsti že drugi, novi junaki. Včerajšnji potonejo v pozabo, nekateri postanejo psevdounaki, nekaterih pa nikoli več ni na

³ Dopisnik televizijskih korporacij BBC in CBS s številnih svetovnih kriznih žarišč, npr. Vietnam, Iran, Irak, Afganistan itd.

spregled. Ostajajo pa posamezniki, ki so – bili – vojaki, ki imajo svoje družine, žene in otroke, in ki računajo, da bodo, ko bo konec njihovega junaštva ali pa psevdोजनाštva, zaživeli običajno življenje. Dr. Beno Arnejčič nam s svojim obsežnim delom pomaga razumeti ta zapleteni, morda tudi protislovni, a vseeno tako vsakdanji prizor iz življenja homo sapiensa.

Pohanca, avgust 2008

Dr. Milan Jazbec

POVZETEK

Knjiga je sestavljena iz dveh sorodnih delov. Psihologija množice ima veliko stičnih točk z vojaško in vojno psihologijo. V najbolj splošnem okvirju politična psihologija združuje nekatere značilnosti vseh treh področij. V prvem delu predstavljam najbolj značilna in aktualna poglavja fenomena, ki ga večina imenuje psihološka množica, nekateri pa kolektivno vedenje. V drugem delu pa predstavim izbrana poglavja iz vojaške in vojne psihologije. Izbrani so bili tisti deli, ki prikazujejo značilnosti vojaštva kot kolektivnega fenomena. V izbranih vsebinskih poglavjih analiziram posledice in učinke, s katerimi se sooča sodobna vojaška organizacija, ko spreminja svojo množično strukturo v vse bolj poklicno usmerjene in nadzorovane kolektive. Vojaštvo, tako kot druge družbene strukture delujejo v pogojih globalizacije. Globalni svet kljub umetni internetni televizijski žični in brezžični povezanosti postaja vse bolj svet globalno razdeljenih množic. Psihologija množice je aktualna bolj kot kdajkoli prej. Zlasti postaja vse bolj vznemirljivo raziskovanje sprememb psihološke množične strukture in njenih značilnosti. Vrednotne orientacije so ključni element notranje množične strukture, ki pa ji raziskovalci množic vse do danes niso namenjali veliko pozornosti. Poglobljanje v množično strukturo naredi le-to bolj vidno, dojemljivo in popularno. Video analiza množične strukture in delovanja nam pove veliko o njenem vplivanju in našem zaznavanju medijske predstavitve množice na oceno njenih značilnosti in strukture. Na osnovi analiz in raziskav psihološke množične strukture sklepamo o notranji strukturi množice, njenih značilnostih ter skladnosti odnosov med množico posameznikov in govorci (množičnimi voditelji).

Sugerirana iluzija, ki jo v množicah zbudi množični vodja, še danes polni vsebino odnosov vodja–množica. Sugerirana iluzija dobi večjo moč, če vodja apelira na čustva posameznikov v množici. To je potrdila tudi raziskava, namreč da v množici, ki se zbere z določenim namenom, dejanski ali pa virtualni vodja (ki je prikazan na velikem ali malem projekcijskem platnu, TV-zaslону, filmu, LCD-displeju itn.) prenaša subtilna in nezavedna čustva v kolektivni dejavnosti. Množica pa s posnemanjem prevzame vzorce vodjevega vedenja. In tako se spet znajdemo pri starem vprašanju: Ali bodo množice prihodnosti ubogale krmilo zgodovine ali pa bodo postale ubogljiv instrument množičnega vodje?